

Структура та компетенція мирових судів Волинської губернії у період правління Української Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918)

У статті проаналізовано структуру та компетенцію мирових судів Волинської губернії у період правління Української Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918). Розглянуто правовий статус мирових судів у досліджуваній період, а також їх роль в здійсненні судочинства.

Ключові слова: мирові суди, з'їзди мирових суддів, судова система, Українська Центральна рада, Волинська губернія, окружні суди та судові палати.

Постановка наукової проблеми та її значення. В історії розвитку державних інститутів і права на Волині особливе місце займає період хронологічно не великий, але багато в чому визначальний для створення національної самоідентичності та реалізації державотворчих прагнень українців. Аксиомою для громадян держави є той факт, що судова система є відображенням ступеня цивілізованості, а отже законслухняності, як конкретного індивіда, так і посадовців державних інституцій. Як не дивно, але реформування судової системи України, що розпочалось чверть століття тому не дозволило нам створити судову систему, яка б функціонувала на принципах справедливості, гуманізму та відкритості. Більше того, сьогодні ми спостерігаємо та аналізуємо реформаторські кроки, які неоднозначно сприймаються суспільством, а подекуди відверто є шкідливими. Реформаторська діяльність в судовій гілці влади перетинається з погіршенням ситуації, на яку впливають анексія Криму, проведення Антитерористичної операції на Сході, позицією РФ щодо втручання у внутрішні справи держав-сусідів. Тема, яку пропонуємо до аналізу, має багато відвертих паралелей з станом функціонування багатьох державних інститутів сьогодні.

Тому, звернення до національного історико-правового досвіду дозволить юристам, правникам зрозуміти факти сучасних напрямків реформування судової гілки влади.

Аналіз досліджень проблеми. Науковий інтерес до проблеми спостерігається в працях О. Копиленка, Н. Єфремової, А. Захарчук, В. Іванова, В. Васюти, О. Мироненка, В. Рум'янцева, І. Усенка, Д. Яроша, О. Власюка, О. Дем'янюка, А. Седляра, І. Заболотного, В. Панченка, С. Благовісного. Детальну характеристику суспільно-політичної ситуації в містах Волині в період революції подає О. Прищепа. Означену наукову проблему вітчизняні науковці досліджували вибірково. Їхні розвідки торкалися різних площин юридичної сфери означеного питання і здебільшого набували форми історичних довідок, статей, дисертацій. Серед таких – роботи О. Мироненка, Ю. Вовка, В. Землянської. У них місце та роль Волині описано фрагментарно. У дисертаційній роботі І. Гуцалюк наведено точні історичні дані щодо становлення і функціонування суду та судочинства в регіоні періоду Української Центральної Ради, проте вони здебільшого розкривають діяльність загальної юстиції. Окремим фактичним історичним тлом є тематична збірка й монографія Я. Грицака.

Мета й завдання статті. Означена проблематика дає змогу з'ясувати особливості регіональних аспектів національних державотворчих процесів 1917–1918 рр. в Україні, усунути неточності й упущення, що існують досі при висвітленні цього питання. Актуальність посилюється також відсутністю комплексного дослідження діяльності судових органів на Волині в роки національно-визвольних змагань. Дослідження напрямів і форм діяльності судової влади у Волинській губернії в означений період сприятиме осягненню складних і неоднозначних проблем, що мали місце в минулому і постають перед суспільством, уникненню помилок в нинішньому державному будівництві.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після перемоги Лютневої революції 1917 року у Росії

національно-державне відродження Наддніпрянської України, Волині, що його очолила Українська Центральна Рада, характеризувалося збереженням у його правовому полі багатьох юридичних засад колишньої Російської імперії. Не була винятком й судова сфера. На початку 1917 року органами загальної юстиції в Україні були такі судові установи: окружні суди, судові палати й касаційні департаменти російського Сенату. У регіоні місцева юстиція була представлена мировими судами, апеляцію їхніх справ здійснювали повітові з'їзди мирових суддів, останніх – окружні суди [1, с. 12]. В аналізований період окреслена територія підпадала під юрисдикцію Луцького (в роки першої світової війни його установи було евакуйовано в м. Ставрополь (Росія), а частина штатних працівників продовжила працювати в Житомирському окружному суді) та Житомирського окружних судів. Дані суди розглядали справи в складі трьох суддів, а найважливіші – ще й дванадцяти присяжних засідателів, яких обирали особливі комісії.

Після лютневих подій 1917 року Тимчасовий уряд узяв курс на реформування системи суду та судочинства колишньої імперської Росії. Становлення системи судочинства відбувалося в кілька етапів. Влучно зауважує О. М. Мироненко: «У перші пореволюційні місяці на Україні судова система майже нічим не відрізнялась від інших територій Росії, де Тимчасовий уряд ліквідував військові польові суди, станові «особливі присутствія», посади земських начальників, відновив діяльність мирових судів, які були скасовані на Україні ще у 1889 р., за виключенням Одеси, Харкова, привів судові установи у відповідність з першою редакцією «Судових інститутів 1864 року» [2, с. 68]. Так, закон уряду від 4 травня 1917 р. скасував волосні та сільські суди; їхні обов'язки були передані мировим судам. Як наслідок, на Волині, як і по всій колишній Російській імперії, виникала автоматична потреба в збільшенні кількості посад мирових суддів, а також судових приставів, секретаря і помічників секретаря [3, арк. 22, 23, 42, 44].

Тому метою нашої статті є аналіз структури та компетенції мирових судів Волинської губернії у період правління Української Центральної ради (березень 1917 – квітень 1918).

На Волині в період 1917-1918 років діяли мирові суди – найнижчі інстанції судово-мирових округів (були введені у 1869 році за судовою реформою 1864 року) та розглядали цивільні справи по позовах на суму до 500 крб., а також дрібні кримінальні справи. Судівський корпус вибирався повітовими земськими зборами, а в містах – міськими управами на 3 роки з числа осіб, які володіли нерухомим майном не менше як на 3 тис. крб.. Територія Волині була поділена на судово-мирові округи, які, в свою чергу, поділялися на дільниці. У кожній дільниці діяв один мировий суддя. Так, Володимир-Волинська судово-мирова округа складалася з 7 дільниць, у яких правосуддя здійснювали 7 мирових суддів, а Луцька судово-мирова округа складалася з 14 дільниць та відповідної кількості мирових суддів [4, с. 18-19].

Починаючи з 4 травня 1917 року, розширювалася компетенція мирових судів: тепер вони могли розглядати цивільні позови до 1000 крб., а також кримінальні справи з покаранням до 1,5 років тюремного ув'язнення. Як наслідок, на Волині, так і по всій колишній Російській імперії, виникла автоматична потреба в збільшенні кількості посад мирових суддів, а також судових приставів, секретаря і помічників секретаря [5, арк. 22, 23, 42, 44]. Для поживлення роботи інституту суддів у нових умовах уряд звернув увагу на відповідне кадрове забезпечення. З цією метою окружні суди переглядали відомості про осіб, які станом на 1 січня 1917 року перебували на обліку з'їздів мирових суддів, тобто становили кадровий резерв. У Кременецькому повіті таких суддів разом із головою з'їзду налічувалося вісім осіб; основним критерієм їхнього відбору був юридичний стаж. Однак указаних резервних кадрів не вистачало для систематичної роботи суду. Тому Тимчасовий уряд передбачав проведення виборів мирових суддів у повітах [6, арк. 76, 86, 87].

Збільшення кількості мирових судів було вмотивоване обґрунтованим рішенням уряду виокремити із загального судочинства адміністративну

юстицію. З травня 1917 року всі адміністративні справи передавались в одноособове ведення мирових суддів повітів, а по апеляційній інстанції – окружному суду. В цей період відбулися і нові призначення на посади суддів: обов'язки покладалися лише на одного із суддів штату установи [6, арк. 129, 152]; які розглядали спірні справи між державними органами, комісарами та громадськими організаціями [7, с. 10].

Аналіз архівних матеріалів, тогочасної періодики дозволяє нам стверджувати, що до зазначених вище нововведень судові кадри регіону не були готові. Типовою для повітів Волині була ситуація, про яку повідомляв у Міністерство юстиції голова з'їзду мирових суддів Кременецького судово-мирового округу. Там за обставинами воєнного часу, протягом літа 1915 року всі посадові особи мирових судів були евакуйовані до м. Воронежа (Росія). У 1917 році внаслідок цього на Кременеччині матеріальне оснащення деяких мирових судів було частково розкрадене, попсоване або знищене [5, арк. 45]. Унаслідок таких обставин судочинство краю було повністю розлагоджене. Загалом характерною для регіону можна вважати ситуацію, яка склалася в адміністративному центрі повіту. Тоді в Кременці до мирового судді, повернутого з евакуації міським самоврядуванням, упродовж 17 днів його роботи до відновленого мирового суду надійшло лише дві справи [5, арк. 86, 87]. Їх мізерну кількість можна пояснити евакуацією більшої половини населення міста у воєнний період.

Окреслена ситуація тривала на Волині до серпня 1917 року – часу проведення виборів мирових суддів регіону. У містах їх обирала дума, а у повіті – земство. Дані вибори проходили на основі постанови Тимчасового уряду «Про тимчасове влаштування місцевого суду». У кожному мирову дільницю було обрано два члени мирового суду та два кандидати до нього [8, арк. 55]. Як наслідок, тоді розпочали роботу 1-ша, 4-та, 10-та судово-мирові дільниці м. Кременця.

Діяльність мирового суду на Волині охоплювала широке коло правовідносин і регулювалась загальноімперськими законами та постановами

Тимчасового уряду. Законодавець, запроваджуючи мировий суд, прагнув встановити гласний, оперативний, справедливий і милостивий суд для з'ясування дрібних суперечок. Щоб виконати окреслені завдання у судовому процесі була запроваджена гласність, усність, змагальність, обмеження розгляду справи одним засіданням, скасуванням судового мита. У діяльності мирових судів Волинської губернії не всі згадані принципи були реалізовані. Аналіз матеріалів судових справ дозволяє нам стверджувати, що судочинство було платним і відбувалось в усно-письмовій формі. Однак, завдяки виваженості своїх присудів мирові судді користувалися авторитетом серед місцевих жителів, свідченням чого слугує надзвичайна завантаженість судів та всезростаючий обсяг справ.

Для забезпечення права населення на судовий розгляд з оскарженням вироків і водночас з метою встановити чіткий і всебічний контроль над мировими судами законодавець виокремив у ієрархії мирових установ два логічно пов'язані рівні: одноосібний суд – з'їзд. Судочинство у мировому суді здійснював дільничний суддя у межах визначеної території (мирової дільниці). Зібрання почесних, дільничних і додаткових суддів утворювало вищу інстанцію – мировий з'їзд. Встановлено, що ця інституція у Волинській губернії складалася із багатьох підструктур, серед яких назвемо суддівський корпус, канцелярію, бібліотеку, архів, господарську частину, повірених та судових приставів, консультаційні бюро. При цьому до його повноважень належало: остаточне з'ясування апеляційних справ, касаційних протестів, розв'язання суперечок про підсудність, ревізування, ухвалення рішень про притягнення до відповідальності, укладання наказів мировим суддям. З'їзди мирових суддів задумувалися як установи, покликані діяти сесійно. Однак через значну завантаженість справами вони перетворилися на постійно діючі [9, с.44-45].

На Волині діяли дільничні (37% від загального числа), почесні (60 %) та додаткові (3%) мирові судді. Подібна градація була встановлена законодавцем для того, щоб через різницю їх повноважень охопити якнайширшу аудиторію осіб, які могли брати участь у забезпеченні мирового судочинства і, як

наслідок, надати населенню доступний та швидкий суд. Хоча почесні судді фактично не розглядали справи, проте брали участь у засіданнях з'їздів та виконували доручення його голови, чим зменшували навантаження суддів та вивільняли їх для роботи на дільницях. Додаткові ж судді залишались за штатом, мали менший розмір жалування і на практиці діяли як повноправні дільничні [10, с. 64]. Для допомоги мировим суддям у виконанні їх посадових обов'язків був запроваджений невеликий штат допоміжного персоналу, до якого належали секретарі, судові пристави, розсильні та писарі. Хоча він і був чисельно меншим, ніж в інших місцевостях, однак його службовці вирізнялись освіченістю та старанністю у виконанні доручених завдань. Через малу платню та всезростаюче навантаження на посадах розсильних, писарів та канцеляристів спостерігалася значна плинність кадрів, що не могло не впливати на якість їх діяльності.

Важливим елементом діяльності мирового суду був спосіб заміщення посад. На Волині мирові суди обиралися земствами. Аби заохотити у ці установи кваліфікованих фахівців, Українська Центральна рада забезпечила суддям високе жалування, грошові надбавки та премії, а також пристойного розміру пенсію.

На основі аналізу архівних матеріалів, з'ясовано, що у мирового судді на Волині було 245 робочих днів на рік. При цьому службове навантаження законодавчо не врегульовувалося і мало тенденцію до зростання. Не було встановлено чіткої регламентації робочого часу мирових суддів, завважувалося лише, що ця посада вимагає постійних знань і невідлучного перебування на дільниці. Суддя мав перебувати на своїй дільниці щоденно, за винятком святкових, табельних і днів засідань з'їзду. При цьому прийом заяв від населення мав розпочинатися не пізніше 11-ї години і закінчуватися після завершення всіх призначених справ, але не пізніше 14-ї години. Крім того, суддя міг призначити вечірнє засідання [5, арк. 56]. Кожного дня в будні 0 10-й год. суддя розпочинав прийом відвідувачів, які зверталися до нього з різними клопотаннями. О 13-й він переходив до розгляду призначених на сьогодні

справ. Як правило, за одне засідання розглядалось 15-20 справ, а в окремих випадках ця цифра сягала 30. Водночас законодавством було встановлено норму розгляду мировими судами 10 позовів на день. Така завантаженість обумовлювалася складною політичною, військовою, економічною ситуацією та особливостями географічного розташування губернії, строкатістю населення краю, яке різнилося за віросповіданням, етнічним походженням, умовами проживання. У дні, коли розгляд справ завершувався раніше, мировий суддя займався оформленням вироків в остаточній формі, готував звіти або ж інспектував арештні будинки та інші громадські місця, що сприяло підтриманню громадського порядку та правовому вихованню місцевих жителів.

Час від часу суддів як шанованих членів місцевої громади запрошували до участі в різного роду комісіях. Приміром, суддя другої дільниці Луцького округу був залучений до діяльності комісії з ревізії місць, де продавався готовий одяг для простолюду та комісії, скликаній із метою перевірки речей для військового відомства [11, арк. 42]. Крім того, мировий суддя виконував нотаріальні функції, приводив до присяги місцеву лісову варту, брав участь в освідченні психічнохворих осіб, керував облаштуванням та наглядав за діяльністю арештних будинків.

Важливим обов'язком мирового судді була участь у засіданнях мирового з'їзду – установи, яка виступала апеляційною інстанцією у системі мирової юстиції. За задумом законодавців, він мав працювати у режимі нетривалих (1-2 дні) сесій, установлювалася черговість присутності суддів округу на цих засіданнях – усе це було запорукою безперешкодного здійснення дільничними суддями розгляду справ на місцях. Проте на практиці траплялося зовсім по-іншому – з'їзд перетворювався на постійну інституцію, а кількість засідань дедалі збільшувалася [11, арк. 45].

Значну увагу влада приділяла стимулюванню служби мирових суддів, яка проявлялась у заохоченні за сумлінне виконання обов'язків та вдавалась до покарань за посадові проступки. Старанних чиновників нагороджували орденами, пам'ятними медалями, цінними подарунками, виплачували премії.

Також для заохочення служби мирових суддів у Західному краї уряд ввів окрему плату суддям за участь у засіданнях з'їзду. У 1918 році за розписом сум, необхідних для утримання Володимир-Волинського з'їзду, на цю витратну статтю було передбачено 12000 крб. Крім того, за законом від 22 жовтня 1916 року місцевим суддям виплачувалася грошова надбавка до жалування, яка становила: для голови з'їзду – 20% (840 крб. на рік), дільничного судді – 23% (604 крб. на рік), додаткового судді – 25% (650 крб. на рік) [11, арк. 68]. За затвердженим проектом розмірів збільшеного утримання чинів Володимир-Волинського з'їзду передбачалося 124695 крб. щорічно для виплати грошових винагород суддям за зразкову службу. До того ж члени суддівського корпусу (крім почесних суддів) двічі на рік (до Різдва та Великодня) отримували премії в розмірі одного посадового окладу [11, арк. 76]. Недбалих суддів притягували до дисциплінарної, цивільної та кримінальної відповідальності. Серед найпоширеніших службових зловживань були: порушення інструкцій, хабарництво, перевищення повноважень та використання службового становища у корисливих цілях. Покараннями ставали оголошення догани, переведення на іншу дільницю, звільнення з посади. Однак, внаслідок неточності формулювань закону та своєрідної «кругової поруки» у суддівському середовищі більшості винуватців вдавалося уникнути реальної відповідальності.

Мирове судочинство на Волині було досить оперативним. Справи розглядалися суддями протягом одного-двох місяців (66%) і лише в окремих випадках через півроку (14%). Серед проваджень 84% вирішувались у тому ж році, а 16% з незалежних від суддів причин переносились на наступний рік. Репресивність мирового суду була не надто високою (на 100 обвинувачуваних лише 55 були засуджені), що свідчить про прагнення суддів до об'єктивності. У якості покарання найчастіше використовувались грошове стягнення (54%), та арешт (34%), значно рідше позбавлення волі (10%) і оголошення догани (2%). Рівень оскарження вироків був низьким: щорічно подавались апеляції на 12% прийнятих рішень і при цьому тільки 4% клопотань задовольнялися мировим

з'їздом. Це свідчить про прагнення правосуддя до справедливості та якість наданої населенню юридичної допомоги [10, с. 66].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, мирові судові установи Волинської губернії доби Української Центральної ради були найнижчою ланкою судової системи та презентували органи правосуддя у сфері дрібних правовідносин як кримінального, так і цивільного характеру. Діяльність мирового суду на Волині охоплювала широке коло правопорушень і регулювалась загальноімперськими законами та постановами Тимчасового уряду. Завдяки виваженості своїх присудів мирові судді користувалися авторитетом серед місцевих жителів, свідчення чого слугує надзвичайна завантаженість судів та всезростаючий обсяг справ. В силу короткого історичного проміжку часу існування, УЦР не змогла перебудувати судову систему, яка багато в чому функціонувала як і в попередній період. Загалом мирові судді Волинської губернії забезпечували підтримку правопорядку і досить ефективно судочинство.

Джерела та література

1. Гуцалюк І. О. Українські національні органи влади на Волині (1917–1921 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / І. О. Гуцалюк. – К., 2013. – 17 с.
2. Киричук М. Г. Волинь – земля українська: Навчальний посібник / М. Г. Киричук. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2000. – 508 с.
3. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської області). – Ф. 153, оп. 1, спр. 15, 77 арк.
4. Історія становлення судової влади на Волині / [уклад.: П.Т. Філюк та ін.]- Луцьк: Волинська кн., 2007. – 116 с.
5. Держархів Тернопільської області. – Ф. 242, оп. 1, спр. 67, 118 арк.
6. Держархів Тернопільської області. – Ф. 153, оп. 1, спр. 18, 205 арк.
7. Вовк Ю. Є. Створення Центральною радою судової системи в Україні (1917-1918 рр.) / Ю. Є. Вовк // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1999. – Вип.4. – С. 9-15.

8. Держархів Тернопільської області. – Ф. 242, оп. 1, спр. 70, 131 арк.
9. Єфремова Н. В. Суд і судочинство в Українській Народній Республіці, Українській Державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917-1920 рр.) / Н. В. Єфремова, Б. Й. Тищик, В. Т. Марчук. – Одеса ; Львів : Фенікс, 2007. – 275 с.
10. Панченко В. С. Мирові суди Волинської губернії під час Української національної революції / В. С. Панченко // Матеріали 18-го Міжнародного молодіжного форуму «Радіоелектроніка і молодь у XXI столітті» (м.Харків, 15-16 квітня 2014 р.): збірник матеріалів форуму. – Т. 11. – Харків: ХНУРЕ, 2014. – 272 с. – С. 64-66.
11. Держархів Волинської області. – Ф. 3, оп. 1, спр. 1700, 242 арк.

Яцишин М. Структура и компетенция мировых судов Волынской губернии в период правления Украинского Центрального совета (март 1917 – апрель 1918). В статье проанализирована структура и компетенция мировых судов Волынской губернии в период правления Украинского Центрального совета (март 1917 - апрель 1918). Рассмотрен правовой статус мировых судов в исследуемый период, а также их роль в осуществлении судопроизводства.

Ключевые слова: мировые суды, съезды мировых судей, судебная система, Украинский Центральный совет, Волынская губерния, окружные суды и судебные палаты.

Yatsyshyn M. The structure and competence of magistrates courts Volyn province during the reign of the Ukrainian Central Rada (March 1917 - April 1918). The article analyzes the structure and competence of magistrates courts in Volyn province during the reign of the Ukrainian Central Rada (March 1917 - April 1918). The legal status of magistrates courts during the investigated period and their role in the administration of justice are examined.

Key words: magistrates courts, congresses of magistrates, the judicial system, the Ukrainian Central Rada, Volyn province, district courts and judicial chambers.